

**Әдеби шығармашылық және суреткер келбеті
(Т. Әлімқұловтың «Ақбоз ат» романы бойынша)**

Аннотация

Мақалада Т.Әлімқұловтың «Ақбоз ат» романы арқылы жазушының жазушылық кезеңі қарастырылады. Қаламгердің шығармашылық жұмысының ерекшеліктері, шеберханасының қат-қабат қиын әрі қызық сырларына назар аударылады.

Кілт сөздер: шеберлік, шеберхана, кейіпкер, автор, дерек

Көркем шығарма арқылы оның авторына деген қызығушылық пайда болатыны белгілі. Жазушы өз шығармасына арқау еткен өмір құбылыстарының тобын қайдан алды, қалай тапты, оларды қалай сұрыптады – осы мәселелерді анықтау қаламгердің шығармашылық жұмысының ерекшеліктерін, шеберханасының қат-қабат қиын әрі қызық сырларын тануға жол ашады. Жазушы шығармаларының түпкі бастауын, дерегін анықтау оңай шаруа емес. Дегенмен де, біз қарастырғалы отырған қазақ прозасының шебері, жазушы Т. Әлімқұловты жақынырақ тану үшін, оның өмірдегі болмыс-бітімін, өзгеге ұқсамас өзгеше тағдыр соқпақтары жөнінде әріптестерінің естеліктерін «Ақбоз ат» романымен байланыстыра отырып, романдағы жазушының өз тұлғасының көріну қалпын қарастырамыз.

Мәселен, жазушы Әкім Тарази әріптесі жөніндегі естелікте: «Тәкен Әлімқұлов ешкімге бас имейтін биік тұлға. Олай дейтінім, көкірегін керуі емес, жағымпазданбайтын, өз орнын білетін. Көзге көріне қоюға икемі жоқ, әрі соған жаны қас еді. Шығармашылықты ғана ойлап, сырын ішіне бүгіп, өзімен өзі жүретін /1/. Ә.Таразидың айтуындағы Т.Әлімқұловтың осы мінезі романдағы кейіпкер Елеусіздің де бойынан табуға болады.

«Москвадан оқып келген жерлестерінің бас қосу» кешінде алғашқы сөз Елеусіз Досовқа берілмек болған. Бірақ ол бас тартты. Бірінші хатшы: «залдан бірнеше записка түсті. Жиналған жұрт Досовтың лебізін естігісі келеді, - деген. Тағы да алақандар шартылдады. Елеусіз орнынан тұра қоймаған соң, әлде бір шалдуар балалар аяғымен жер тепкіледі. Сонымен Елеусіздің бірдеңе деуіне тура келді. Елеусіз Қаратаудың бүгінгі келбеті туралы, оның кен байлығы, өріс шұрайлылығы туралы айтып кетті. Айтқанда осы өңір жөнінде бірнеше очерк жазсам деген жоспарымен байланыстыра айтты. Қаланың адамы далаға киік қууы үшін келмей, малшы қауымның тұрмысын, дарынын, өнерін қызықтау үшін, ләззәт пен ғибрат кәусарынан сусындау үшін келетін болсын/2,182/. Елеусіз осылайша көсіле, шешіле

сөйлеп кетті. Бердігенің басын шалып жүрген ойы тайыздардың маңдайынан қамшымен тартып-тартып өткендей болды. Соның қабатында сүйікті шынары да бар еді. Астанада мал дәрігерлігі академияны бітіре тұра, төлдеген малдың шуын ажыратудан жеркөніп, тамырлы мамандығының көзіне шөп салған бикештің есімін атап қала жаздап, әрең іркіді. /2,183/. Осы орайда сыншы Төлеген Тоқбергеновтың Т.Әлімқұлов жайында айтқаны ойға оралады: «Тәкен ғұмыр бойы ешкіммен жағаласып көрмеген, кісінің жанын жаралағысы келмеген, тіпті жаралау туралы ойламаған адам. Оның бәрімізден ерекшелігі жиналыста, баспасөзде ешкімге ырық бермес, шу асаудың өзі болып шаншудай қадалып сөйлеуші еді. Жақсы көрген адамына ашынып та, басынып сөйлемеген кісі. Тілдеп те, күндеп те жатпайтын» - дегеннен-ақ /1/, Тәкен мен Елеусіздің образы тұтасып, романнан жазушының тұлғасы, тағдыры, мінез-құлқы көрініп, авторлық бейнесі даралана түскеніне көз жеткіземіз. Сонымен бірге, романды оқи отырып, кейіпкердің тағдырымен ортақтасу арқылы, шығармашылық процестің кезеңдерімен танысамыз.

«Тегі журналистің қызметі қызық қой. Дүниеде нендей жаңалық болып қалды деп, жарғақ құлағы жастыққа тимей, елеңдеп жүргені. Кейде үш ұйықтасаң ойыңа кірмейтін нәрсенің үстінен шығатыны бар. Әйтпесе осы сапарда отыз жыл ұйықтап оянған адамға душар болам деп Елеусіз ойлаған ба? Бір атқа бола жалғыз қызын шырылдатып сүймеген адамына зорлап қосқан қатыгез әкені, махаббат дастанындағы көзі тірі кейіпкерін көремін, есітемін деп те болжаған емес-ті» 2/,38/.

«Журналистің жазатын нәрсесін терең ойланып, зерттеп, шындыққа көз жеткізгеннен кейін жұмысқа кіріспеуі мүмкін емес. Осы ретпен ол Оралдың күнделігіне үңіліп еді, бұрын байқамаған жүрек сәулелерін көргендей болды. Қараштың әңгімелеріне Оралдың күнделіктерін жалғап, бейтаныс шырайлы әлемнің ішіне қайта кірді. /2,28/.

«Елеусіз кейде өзін геологтай сезінеді, жер қатпарының қазынасын іздеуге шыққан геологтың апталар, айлар бойы босқа қаңғыратыны болады ғой. Біздің Досов сол секілді боп жүрді» - деп, автор кейіпкерлерінің іс-әрекеттегі ойын баяндау арқылы жеткізіп отырады.

«Қаратаудың теріскейіне тұңғыш келген Елеусіз Досов қобалжығанда, қиналғанда балалық шағында осы жерді, осы елді, арқыраған ақбоз атты, бұлғақтаған қыз Гүлнәшті бір көріп қалмағанын арман етеді. Бірақ, Елеусіз туып-өскен Сарысудан өңірінде де осы тамырлас оқиғалар болған. Бұндай жәйттер Қазақстанның қай түкпірінен болсын ұшырасуы бек мүмкін. Сондықтан қаны сорғалап тұрған айғақтың жетпеген жерін нобайымен толықтырып, дамытып әкетермін деп күдікті көңілге жұбаныш табады. Жалпақ жұрттың бойына айықпас дерттей сінген құмарлықтарды жинақтап, қорытып бере алмаса Досовтың жазуда несі бар? Гүлнәш ішін бермесе бермей-ақ қойсын. Елеусіз ең әуелі дәуір шындығын біліп алғысы келді. Сыр шындықтан туады деп шамалайды. /2,66/. Осы жолдардан жазушының материал дайындаудағы алғашқы кезеңдеріндегі психологиялық көңіл-күйін, жан тербелісін көруге болады. Автор естігендерін, көргендерін, әңгіме-

сұхбаттарын, айналадағылардың пікірлерін, яғни шығармашылыққа қажетті материалдарды қалай пайдаланғанын айқын келтірген.

Әдеби шығармада сөз болатын басты мәселе – шығарма мазмұнының негізгі арқауы, айтылатын жай-жағдайлардың бағыт-бағдары. Шығарманың тақырыбын, не жайында айтылатынын, нендей мәселелерді қозғайтынын анықтау сырттай қарағанда оңай сияқты көрінеді. Алайда, автордың ой-ниеті тұрғысынан алғанда, тақырып алдымен болашақ туындыға арқау болатын мәселелер, оқиғалардың, суреттелетін өмір құбылыстарының шебер-шегі. Шығармада айтылған, суреттелген жайларды қоғамдық өмірдегі маңызды мәселелер дәрежесіне көтеріп, өзін журналист деп алып, оқиғаға кірісуінен өзгеге ұқсамайтын дара қолтаңбасын аңғарамыз. Демек, Т.Әлімқұлов өз шығармасы арқылы өзінің көркемдік танымын, шығармашылық процеске қатыстылығын айқындай алған қаламгер.

«Елеусіз өзін тағы да жер астының ырысын іздеген барлайшыға балайды. Қаратау алқабынан ашқан азды-көпті қазыналар қоймасы қомағай көңілге тоқтау болмай, қайта алға қарай келешектің қиырсыз көк жиегіне талпындыра түсетінін түйткілсіз сезінеді. Сондықтан да ол асығыстық жасамай, самолетпен ұшып кетпей, осында тағы да сансыз күндер бөгелуге бекінді» /2,116/. Бұл сөйлемдер жазушының дүниеге әкелер шығармасы үшін жалықпай үздіксіз шығармашылық ізденіс үстінде болғанын көрсетеді.

Республиканың басшы қызметкерлерінің бірі Л.Л. Бондалетов жылқының қасиеттерін айта келіп, Е.Досовқа «Қазақ халқының жылқыны қастерлейтіні рас болса, ол туралы кітап жазу мін емес» /2,120/- дегені ойтүрткі болып, Елеусіздің тұлпарлар тағдыры туралы арнайы қарастыруы, Т.Әлімқұловтың шығармашылық процесінен хабар береді. Автордың да романды жазудан бұрын осы тақырыпқа арналған көптеген шығармаларды оқығандарын білеміз. Автордың өзіне сөз берсек: «Мамин Сибиряқтың «Ақбоз ат» дейтін новелласын, Л.Толстойдың «Холстомир» әңгімесін, Иван Куприннің «Изумруд» әңгімесін, Харлидің «Четвероногая лоторея» дейтін романында ипподромның шырғалаңы мен сыры суреттеледі. Мен әрине оларға еліктемеуге тырыстым. Еліктесең ұқсайсың, ұқсасаң жалғандық туады. Олар түгілі қазақ топырағында жүйрік жылқы әр түрлі, сан нәсілді. Бәйгенің тігісі мен мәресі де алуан түрлі. Осыларды ескере отырып, «Ақбоз ат» романын жазуға кірістім» /3/. Демек, Т.Әлімқұлов қайсібір шығармаларын бастамас бұрын тақырыпқа тереңдей еніп, жан-жақты игеріп, соған қатысты дүниелердің барлығын түбегейлі қарастыратынын романын оқи отырып-ақ, таныса аламыз. Жазушының Мәскеудегі М.Горький атындағы әдебиет институтын бітіргеннен кейін, аударма саласында елеулі еңбек еткені белгілі. Тағы бір назар аударатынымыз «Ақбоз ат» романында Елеусіздің Мәскеуде жүріп, аудармамен қалай айналысқаны, еңбегін жолдасы Қарашқа ұрлатып алғандығы Т.Әлімқұловтың жеке өмірімен сабақтасып жатыр десек те болады.

Сонымен, «Ақбоз ат» романындағы журналист Елеусіз Досовтың бүкіл ғұмыры, әсіресе шығармашылық ізденіс әрекеттерінде сөз жоқ автобиографиялық сарындар басым. Романды оқығанда бейне автордың

өзімен, шығармашылық бір кезеңімен танысқандай күй кешеміз. «Дүниеде өз басынан кешірмеген нәрсеге қалам ұрудан қиын не бар?» - деп қиналатын, күйзелетін Т.Әлімқұлов бүкіл баянды шығармашылық ғұмырында тек өзінің басынан кешкендерін, түйгендерін жазды десек те болады. Қорыта айтқанда, Т.Әлімқұловтың «Ақбоз ат» романы суреткерлік келбетін айрықша көрсететін айтулы роман.

1. Бердібаев Р. Менімен қазақ тілі аяқталды // Заман Қазақстан. 1998, 18 қыркүйек.
2. Әлімқұлов Т. Ақбоз ат. – Алматы: Жазушы. 1976.
3. Әлімқұлов Т. Мен қалай жаздым? // Қазақ әдебиеті. 1988. 20 қыркүйек.
4. Сөзстан. Алматы: - Жалын, 1984.